

Enyedi Zsolt

A választói döntés logikája az online kutatás tükrében¹

A választói viselkedés tanulmányozása hagyományosan a képviseleti testületek választásához kötődik. A népszavazások új és több szempontból különlegesen vonzó terepet jelentenek a kutatók számára. Esetükben például megvizsgálható, hogy a szavazás hivatalos tárgyához kapcsolódó érvek vagy egyéb tényezők (politikusok, kormányok népszerűsége, ideológia stb.) irányítják-e az emberek szavazatát. A média, illetve a kampány hatása is jobban elemezhető, miután, ahogy az Larry LeDuc kötetünkben szereplő tanulmányából kiderül, általában nagy a véleményingadozás mértéke. Egy korábbi írásában LeDuc (2002) például két tucat népszavazási kampány alapján átlagban 17 százalékos véleményeltolódást számolt ki, vagyis többet, mint amennyit a hagyományos választási kampányok eredményezni szoktak. Ahogy erre kötetünkben is felhívja a figyelmet, a vélemények változása különösen akkor jelentős, ha a népszavazásra feltett kérdés új, és ha az ennek kapcsán kialakult konfliktus átmetszi a hagyományos törésvonalakat, valamint a pártok szavazótáborát. Ebből a szempontból ítélve az itt elemzett 2008-as magyar népszavazás kétarcú esemény. Egyrészt rendkívül éles volt a kormány–ellenzék szembenállás, és ezáltal a parlamenti szavazásokhoz hasonló helyzet jött létre. Másrészt viszont a díjak ügye nem része a pártok hagyományos ideológiai arcélének, és így számíhattunk némi bizonytalanságra és attitűdváltozásra.

A Magyar Választáskutatási Program keretében zajló kutatásunk a kampány utolsó hónapját (és a kampányt követő fejleményeket) követte végig. A jelen tanulmány az internetes kutatás eredményein alapul. Az internetes (vagy online) kutatás egyike volt felmérésünk négy pillérének – a másik három pedig az interjúk kérdőívezés, a telefonos kérdezés és a deliberatív kutatás. A jelen tanulmány három kisebb és egy nagyobb témát ölel fel. Először is bemutatja az empirikus adatfelvétel hátterét, felhívva a figyelmet a minta sajátosságaiból fakadó korlátokra, de egyben érveket hozva fel amellet, hogy a begyűjtött válaszokat nagyon is komolyan vehetjük. Az adatfelvétel bemutatására annál is inkább szükség van, miután az online kutatás meglehetősen

---

¹ A tanulmány elkészítésekor Tóka Gábor és Székely István tanácsaira támaszkodtam. Az online kutatás ebben a formában nem jöhetett volna létre az Origo internetes portál segítségével.

újszerű módszer. A második részben bemutatom, hogy mekkora és milyen irányú változások voltak tapasztalhatók kutatásunk öt hete alatt a legfontosabb politikai beállítódások vonatkozásában. Az online kutatás panel jellege lehetővé tette, hogy megvizsgáljuk, mekkora egyéni változások révén jöttek létre a végeredményben megtestesülő aggregált változások. Kiderült, hogy az individuális szinten bizonyos esetekben kétszer, más esetben tízszer nagyobb változás történt, mint az aggregált szinten. A harmadik részben kimutatom, hogy mely értékek, politikai attitűdök, pártkötődések függtek össze szorosan a szavazás irányával. Az elemzés konklúziója az, hogy a szavazás irányának magyarázatában a pártpreferenciának volt domináns súlya, de fontos szerepet játszottak a népszavazással kapcsolatos attitűdök és a népszavazás eredményességéhez fűződő várakozások is. A „nem” szavazat a kulturális baloldali irányultsággal és a gazdaságpolitikai jobboldali felfogással függött össze, az „igen” szavazat mindennek az ellenkezőjével. A pártpreferencia szerepe nőtt a kampány során. Végül az utolsó részben a leginkább tájékozott, iskolázott és érdeklődő „elit” gondolkozását elemzem, és arra a következtetésre jutok, hogy ebben a körben az ideológiai és pártos kötődéseknek különösen nagy volt a súlyuk.

1. A kutatás logisztikája

Az online kérdés három hullámban, öt hét leforgása alatt zajlott le. 2008. február 18-a és 24-e között levelet írtunk 8 ezer olyan felnőtt magyar állampolgárnak, akik korábban jelezték (a Szonda Ipsosnak), hogy készek részt venni közvélemény-kutatásban. Ez alatt a hét alatt az *Origo* internetes újságban is hirdettük a nyereményjátékkal egybekötött kutatásunkat. Végül 3845 szondás résztvevő és 2424 origós internethasználó, vagyis 6269 személy töltötte ki az első kérdőívet. A továbbiakban még kétszer kerestük meg válaszadóinkat. A második hullám a népszavazást közvetlenül megelőzően zajlott le, március 5-e és 10-e között. A kérdőívet 1424 ember kivételével minden első hullámos résztvevő kitöltötte. A harmadik megkeresés március 21-e és 28-a között történt, két héttel a népszavazás után. A második és harmadik hullám között csupán 412 válaszadót veszítettünk el. A lemorzsolódások után tehát végül 4423 személy, az eredeti válaszadók több mint 70 százaléka töltötte ki mindhárom kérdőívet.

Az így kapott minta rendkívül iskolázott (a válaszolók felének volt felsőfokú végzettsége), nagyvárosi és fiatal lett. Az utóbbinak nem az az oka, hogy kifejezetten fiatalok töltötték volna ki

a kérdőívet, hanem inkább az, hogy idős válaszadónk gyakorlatilag nem volt. (A minta sajátosságairól lásd Angelusz Róbert és Tardos Róbert kötetbeli tanulmányát.) A továbbiakban elemzett népesség tehát számos fontos demográfiai mutató tekintetében eltér az ország felnőtt lakosságától. Azonban a reprezentativitás hiánya előnyökkel is járhat. Fontos elemzendő változók, amelyek a véletlen kiválasztáson alapuló mintákban csak szélsőségesen egy irányba húzó eloszlásban (pl. 90-10 százalék) vannak jelen, itt egyenletes eloszlásúak. Például az országos közvélemény olyan erősen vizitdíj- és kormányellenes volt, hogy az ellentábor gondolkodásának rekonstrukciója a véletlen mintákon nehézségekbe ütközött, míg az online mintában közel fele-fele volt a véleménymegoszlás. A nagy elemszám és a pártpreferenciák megoszlása (MSZP 25, Fidesz 30, SZDSZ 7, MDF 11 százalék) módot adott arra, hogy a két kis parlamenti párt tábora is jól elemezhető legyen statisztikai eszközökkel.

Az online kitöltés kisebb megfelelési kényszerrel jár együtt, mint a személyes interjúhelyzet. Ennek az előnynek az az árnyoldala, hogy a válaszadó esetleg kevésbé veszi komolyan a kérdéseket. Azonban az internetes felvétel esetében a válaszok utólagos ellenőrzésére és szűrésére tág lehetőség nyílik. Például a számítógép megőrzi, hogy pontosan mikor történt és mennyi időn át zajlott a kérdőívek (és az egyes kérdések) megválaszolása. A mi esetünkben például tudható, hogy az első kérdőívet átlagban 22 perc alatt, a másodikat és a harmadikat átlagosan 18 perc alatt töltötték ki a résztvevők.² A kérdőíven feltűnően gyorsan (az elsőn nyolc, a másodikon és a harmadikon hét perc alatt) végigfutók az első körben 46-an, a másodikban 7-en, a harmadikban 8-an voltak. A számsor azt sejteti, hogy a kérdőívet komolyan nem vevők kevesen lehettek: jelentős részük (ebben az esetben az eredeti 46-ból 18-an) önkéntesen ki is maradt a panel későbbi hullámaiból.

A válaszok megbízhatóságát tesztkérdésekkel is vizsgálni lehet. Például mindháromszor megkérdeztük a résztvevők születési évszámát. Kevesebb mint 1 százalékuk esetében nem egyezett az első és a harmadik hullám megfelelő adata. A legtöbb ismételt feltett kérdés

---

²Az interjúval eltöltött idő gyenge negatív korrelációban van az iskolázottsággal, és gyenge pozitívvál a politika iránti érdeklődéssel. Úgy tűnik, az érdeklődés és a megértési problémák egyaránt hozzájárulnak a lassabb kitöltéshez. A hullámok között közepes, ,3-es és ,34-os volt a korreláció az idő hosszát tekintve. Itt és a továbbiakban korreláció alatt Pearson-korrelációt értek, statisztikai hibahatár alatt pedig a hagyományos ,05-os szintet.

rendkívül nagy stabilitást mutatott, nemcsak aggregált, hanem egyéni szinten is, jelezve, hogy a résztvevők nem véletlenszerűen válaszolták meg a kérdéseket.

2. Kampánydinamika

2.1. Az „igen”-ek és „nem”-ek arányának alakulása

Az online minta tanulságai szerint a vizsgált öt hét folyamán az alapvetően fontos politikai attitűdök, mint például a pártpreferenciák, lényegében nem változtak. A díjakhoz való viszony is alig, bár a kampány előrehaladtával a vitatott díjak népszerűtlensége ha minimálisan is, de csökkent. Az 1-től (elfogadhatatlan) 10-ig (kifejezetten jó) terjedő skálán a vizitdíjat 4,35-ra, 5,02-ra, majd 5,16-ra helyezték az egymást követő három hullámban a mindhárom kérdőívet kitöltők.³ A válaszolók 43 százaléka maradt pontosan ugyanannál a skálaértéknél, 64 százalékuk legfeljebb csak egy egységet mozdult. Átlagosan az öt hét alatt az elmozdulás 1,6 egység volt.

Még kisebb volt az elmozdulás a szavazatok iránya tekintetében. A résztvenni szándékozók⁴ az első körben 62:38 arányban oszlottak meg a „nem”-ek és „igen”-ek között. A harmadik körös visszaemlékezések szerint a szavazók végül 63:37 arányban szavaztak az „igen”-re. Tehát a különbség csak 1 százalékos volt. Ezek a minimális változások nem csupán azt jelzik, hogy a válaszadók lelkiismeretesen töltötték ki a kérdőívet, hanem azt is, hogy a népszavazás tárgyában valóságos (és ezért) szilárd az attitűdük.

Ha azonban nemcsak a részt venni szándékozókat vesszük figyelembe, hanem mindenkit, aki elárulta, hogy melyik irányba hajlik, akkor az „igen”-„nem” megoszlás tekintetében jelentős az átrendeződés. Az első hullámban csupán 5, a másodikban pedig 3 százalékos különbség adódott az „igen”-ek javára, miközben a harmadik hullámban a népszavazásra való visszaemlékezés végül 26 százalékos különbséget mutatott. Ez az eltérés persze nem annyira az attitűdök változását jelzi, mint inkább a beállítódások és a valóságos cselekvés emlékezete közötti szakadékot, elsősorban a részvételüket eleve nem ígérők körében. A „nem”- és az „igen”-tábor

---

³ A skálapontszám az első két hullám között ,8, az első és a harmadik hullám között ,73, a második és a harmadik között ,75-os korrelációt mutatott.

⁴ Akik azt állították, hogy biztosan vagy valószínűleg elmennek szavazni.

között a részvételi hajlandóság tekintetében végig nagy volt a különbség, a második hullámban még nagyobb, mint az elsőben.⁵ A „nem”-tábor veresége ezen a mintán belül tehát abból adódott, hogy nem tudta mozgósítani langyos, eleve bizonytalan támogatóit.

A fenti arányok mutatják, hogy az előrejelzés szempontjából elég lett volna a részvételüket valószínűsítőket figyelemmel követni. Feltehető a kérdés: érdemes-e ezek után az előrejelzés szempontjából rákényszeríteni az embereket, hogy színt valljanak és elmondják, hogyan szavaznának, ha mégis elmennének? Az adatok közelebbi elemzése alapján azt kell mondanunk, hogy igen. Akik ugyanis végül elmentek a korábban passzívnak tűnők közül (az első hullám 4,3, a második 3,1 százaléka), azok több mint 80 százalékban úgy is szavaztak, ahogyan azt előre jelezték.

Ezek az utolsó pillanatban mozgósított szavazók erősen „nem”-pártiak voltak. Első megkérdezésükkor 71:21 arányban jelezték, hogy a „nem”-ek felé hajlanak, és végül, a visszaemlékezések szerint, 81:19 arányban szavaztak „nem”-mel. Mégis, a részvétel vonatkozásában utolsó pillanatban meghozott döntések inkább az „igen”-tábornak kedveztek, ha csak egy hajszállal is. Egyrészt akik korábban részvételüket valószínűsítették, de végül nem mentek el, szintén inkább a nemek felé hajlottak (60:40 százalékban). Miután ezen a mintán belül ők több mint kétszer annyian voltak, mint az utolsó pillanatban aktivizálódók, az összehátas a „nem”-tábort sújtotta. Másrészt a népszavazás előtti napokban még ingadozóknak (tehát a minta azon 5 százaléka, akik azt gondolták, hogy részt vesznek majd, de vagy nem tudták vagy nem akarták megmondani előre, hogy miként szavaznának) végül a fele ment el szavazni, és ők kétharmad-egyharmad arányban az „igen”-ek felé hajlottak el, elősegítve az (amúgy is biztos) „igen” győzelmét.

2.2. Aggregált és individuális szintű változások

A paneladatokat lehetővé teszik, hogy szembesítsük az aggregált és az egyéni szintű változásokat. Ahogy az Larry LeDuc írásából is kiderül, általában csak az előbbi szám áll rendelkezésünkre, és csak becsülni tudjuk, hogy hány embernek kellett viselkedését vagy véleményét megváltoztatnia

---

⁵ A négyfokú részvételi hajlandóságot jelző indexszel való összefüggést mutató eta értéke az első körben ,36, a másodikban ,4 volt.

ahhoz, hogy az ismert aggregált változás létrejöjjön. Minél több esetben tudjuk a kétféle változást szembesíteni, annál pontosabban tudjuk majd paneladatok híján megbecsülni a véleményüket változtatók arányát, a kampányok voltaképpeni mozgásterét.

Lássuk először a szavazás irányát! Mint fentebb láttuk, a részvételüket valószínűsítő körében mindösszesen 1 százaléknyan mozdultak el az első és a harmadik kör között. Valójában azonban a minta 4 százaléka „nem”-ről „igen”-re, 3 százaléka „igen”-ről „nem”-re változtatta a szándékát.⁶ Tehát „igen”-„nem” vonatkozásban 7 százalék döntött másként, mint ahogy azt három héttel a népszavazás előtt gondolta.⁷

Másodjára tekintsük át a részvételi hajlandóságot! Az első körben 77 százalék jelezte a részvételét, a másodikban 76, végül azonban csak 70 százalék ment el.⁸ A harmadik hullám tehát 7, illetve 6 százalék aggregált különbséget mutat a korábbi hullámokhoz képest. Kérdés, hogy ehhez a különbséghez hány embernek kellett megváltoztatnia a részvételhez való hozzáállását. A paneladatok azt mutatják, hogy az első körhöz képest a minta 4,5 százaléka vált aktívvá, és 12 százaléka vonult vissza, a második körhöz képest pedig 3,1, illetve 12,2 százalék volt a részvétel tekintetében magukat meggondolók aránya. A részt venni nem szándékozók ötöde (majd hetede) és a kezdetben aktívnak mutatkozóak hetede (majd nyolcada) változtatott szándékán. A minta egészében az első körhöz képest 15,5 százalék, majdnem minden hatodik válaszoló, változtatott eredeti álláspontján. Vagyis a 7 százalékos aggregált változás mögött kétszer akkora individuális változás található.⁹

Végül pedig tekintsük át, hogy hányan változtatták meg véleményüket a tekintetben, hogy mi volt a népszavazás voltaképpeni tétje! Az erre vonatkozó kérdést az első és a második hullámban tettük fel. A válaszlehetőséget két csoportra osztva politikusabb (marad-e a kormány, hogyan

---

⁶ A „nem”-tábor 11 százaléka váltott „igen”-re, az „igen”-táborból viszont csak 5 százalék ment át a „nem”-táborba.

⁷ A valamelyik hullámban nem nyilatkozókat figyelembe véve a minta 87 százalékaról állíthatjuk, hogy véleményét a kampány során bizonyosan nem változtatta, és 12 százalékaról, hogy ingadozott.

⁸ A négyfokú részvételi hajlandóság skálát itt az egyszerűség kedvéért kétosztatúként (elmegy – nem megy el) kezeltem.

⁹ Az első két hullám között a minta 3,5 százaléka mobilizálódott és 4 százaléka demobilizálódott. Vagyis ebben az esetben az 1 százalékos aggregált változás mögött 7,5 százalék valóságos változás történt.

alakul a kormánypolitika a jövőben) és „szakmaibb” jellegű (az egészségügy és a felsőoktatás jövője, illetve hogyan alakul az állam és az egyének felelősségvállalása) tétet különböztethetünk meg.¹⁰ A második hullám idejére 3 százalékkal csökkent a politikus, a kormányra utaló tétel választásának az aránya.¹¹ Ennek a csekély mértékű változásnak azonban nem az individuális attitűdstabilitás volt az oka, hanem az, hogy az egyéni változások túlnyomó többsége kioltotta egymást. Valójában a három hét leforgása után 29 százalék váltott a politikus és szakmai jellegű tétel között.¹²

Összességében megállapíthatjuk, hogy a szubjektív tétel esetében jelentősen, a részvétel tekintetében mérsékeltebben, az „igen”-„nem” megoszlást nézve pedig minimálisan változtak az online panel résztvevői, de az utóbbi vonatkozásban is mintegy 7 százalékos elmozdulás történt. Az aggregált adatok alapján azt gondolhattuk volna, hogy a részvételi szándékban jóval nagyobb eltolódások voltak, mint a tétel tekintetében, az individuális szint vizsgálata azonban erre rácsáfolt.

Bár sok szempontból hasznos ismernünk az egyéni változásokat, elképzelhető, hogy a kampány hatása tekintetében az aggregált szint relevánsabb információt hordoz. Nagyon valószínű, például, hogy a tétel vonatkozásában nem a kampány tolt el egy meghatározott irányba a közvéleményt, hanem bizonytalan, egyéni értelmezések sokasága versenyzett egymással a választók tudatának perifériáján, és ennek lehet tulajdonítani a nagyszámú egyéni változást. Vagyis a valódi változások és a véleményhiányt palástoló véletlenszerű válaszadások hatása itt összeadóhatott.

3. A szavazat magyarázata

---

¹⁰ A válaszadók rangsorolták a tétet, de ebben az elemzésben csak azt nézem, hogy hányan választották első helyen az adott tétet.

¹¹ A szektoros válasz népszerűsége 1 százalékkal nőtt, a „kormány sorsa” opció 4 százalékkal csökkent, a kormánypolitika és állam-egyén tematika választása pedig egyaránt majd 2 százalékkal nőtt.

¹² Az eredeti négyes felosztást figyelembe véve a minta csupán 54,3 százaléka jelölte meg ugyanazt a legfontosabb tétnek, vagyis összesen 46 százalék változtatta meg a véleményét.

A két mérési szint összevetése és az időbeli dinamika ismertetése után következzen a tanulmány fő kérdése: a vizitdíjról, a tandíjról és a kórházi napidíjról való szavazás irányát mennyiben a díjak értékelése és mennyiben egyéb szempontok, így gazdaságpolitikai értékek, a népszavazással mint a probléma megoldási módjával szembeni attitűdök, a hagyományos ideológiai megosztottság, a népszavazás eredményességével kapcsolatos várakozások vagy a pártpreferenciák határozták meg? A dolgozat befejező részében azt fogom vizsgálni, hogy e tényezők másképpen hatottak-e a tájékozottak, mint a tájékozatlanok gondolkodására.

A díjakhoz való viszonyt egy tízfokú skálán mértük. Miután nem mutatkozott érdemi különbség az egyes díjak értékelésében,¹³ az alábbiakban a legtöbbet vitatott vizitdíj értékelését vizsgáljuk. Ennek értékelése és a szavazás iránya között természetesen szoros kapcsolat volt.¹⁴ A szavazási szándék a többi díjjakkal kapcsolatos attitűddel is összefüggött (1. táblázat), de kevésbé szorosan, mint a díjak egytől tízig való osztályozásával.

1. táblázat. A díjakhoz kapcsolódó attitűdök összefüggése (eta) a szavazat irányával¹⁵

	Első hullám	Második hullám
A vizitdíj tízfokú értékelése*	,83	,83
„Egyetért vagy sem: A bevezetett díjak révén jobb lesz az egészségügyi ellátás és a felsőoktatás színvonala.”	,72	,74
„Egyetért vagy sem: A bevezetett díjak túl nagy terhet rónak a szegényekre.”	,71	,70

¹³ A vizit- és a tandíj tízfokú értékelése szerepelt a kérdőívekben. A korreláció a kettő között ,7 és ,8 között mozgott, az egyéb változókkal való kapcsolatban lényeges eltérést nem lehetett tapasztalni.

¹⁴ A kapcsolat szorosságát jelző eta mérőszáma nagyon magas, mindkét hullámban ,83 volt. A kapcsolat szorosságáról úgy is képet kaphatunk, ha a vizitdíj értékelését független változóként szerepeltetjük egy olyan logisztikus regresszióban, melynek függő változója a szavazás iránya. Ebben az esetben a kapcsolat szorosságáról a Nagelkerke R²-e ad hozzávetőleges képet, ami esetünkben ,78 és ,79 volt

¹⁵ A tanulmány táblázataiban szereplő együtthatók ,05-os szinten szignifikánsak, az ettől az elvtől való eltérést külön jelzem.

„Egyetért vagy sem: A vizitdíj visszaszorítja a hálapénzt.”	,51	,57
---	-----	-----

* Az összes többi itt elemzett attitűd-item ötfokú skálán lett mérve.

A kampány során azonban számos olyan érv és vélemény is elhangzott, amelyek nem közvetlenül a díjak értékelésére irányultak. Ezekből válogat a 2. táblázat. A második oszlop azt mutatja, hogy inkább az „igen”-nel, vagy inkább a „nem”-mel szavazók értettek egyet a kijelentéssel, a harmadik és negyedik azt, hogy az állítás mennyire diszkriminált a két tábor között.

2. táblázat. A díjakhoz közvetlenül nem kapcsolódó attitűdök összefüggése (eta) a szavazat irányával

	Melyik tábor ért egyet nagyobb arányban	Első hullám	Második hullám
„Egyetért vagy sem: A választások előtt Gyurcsány Ferenc nem mondott igazat, ezért a bevezetett intézkedések megtévesztésen alapulnak.”	„igen”	,72	,73
„Egyetért vagy sem: A parlamentnek, és nem a népszavazásnak kellene döntenie ilyen kérdésekben.”	„nem”	,60	,60
„Egyetért vagy sem: Az állam dolga, hogy mindenki egészségéről és tanításáról gondoskodjon.”	„igen”	,57	,57

„Egyetért vagy sem: Az igenek győzelme a népszavazáson kormányváltást eredményezhet.”	„igen”	,51	,50
„Egyetért vagy sem: A népszavazás csak a kormánypártok és az ellenzék hatalmi játéka.”	„nem”	,43	,45
„Egyetért vagy sem: Az igenek győzelme Orbán Viktor hatalomra kerülését eredményezheti.”	„igen”	,38	,34
„Egyetért vagy sem: Ha győznek az igenek, akkor a kormány egyéb terhek növelésével fogja pótolni a hiányt.”	„igen”	,23	,22

A kijelentések népszerűsége a szemben álló táborokban nagyrészt a várható módon alakult, azonban a második oszlop néhány meglepő információval is szolgál. Várható lett volna például, hogy a kormányváltás lehetősége a „nem”-mel szavazók gondolkodását is ugyanannyira uralja, mint az „igen”-nel szavazókét, persze nem mint remény, hanem mint a félelem forrása. A publicisztikákban gyakran utaltak a vizitdíjat elvető, de az Orbán-fóbia miatt „nem”-mel szavazó baloldali polgárokra. Ez a gondolkodásmód azonban a mintánkban nem volt tetten érhető.

A „nem”-tábor viszont élesen elutasította a népszavazás aktusát mint az adott kérdésben legitim döntéshozási technikát. S bár a cinizmus mindkét fél gondolkodásában megjelent (pl. mindkét oldalon hajlamosak voltak egyetérteni azzal, hogy a végeredmény nem fog változtatni az emberek terhein), a politikaellenesség a „nem”-tábort segítette. Ez alól az a fajta szkepticizmus jelentett kivételt, amelynek kormányellenes éle volt. A „Ha győznek az igenek, akkor a kormány egyéb terhek növelésével fogja pótolni a hiányt” kijelentést mint a „nem”-tábor egyik lehetséges motívumát vettük be a kérdőívünkbe, azonban kiderült, hogy az „igen”-tábor inkább osztotta ezt a beállítódást.

Az „igen”-tábor lehetséges okai között a hazugságmotívumnak volt nagy súlya, szinte minden „igen”-nel szavazó (81 százalék) egyetértett azzal az állítással, hogy „A választások előtt Gyurcsány Ferenc nem mondott igazat, ezért a bevezetett intézkedések megtévesztésen alapulnak”, míg a „nem”-tábor szinte egységesen (73 százalék) utasította ezt vissza. Ez a szoros összefüggés felveti annak lehetőségét, hogy a népszavazás voltaképpen tárgya Gyurcsány

Ferenc és kormánya volt. S valóban, a kampány során nemcsak arról folyt nagy vita, hogy az „igen” vagy a „nem” a helyes válasz, hanem arról is, mi a népszavazás voltaképpeni tárgya vagy tétje.

A tét szubjektív oldalát vizsgálva azonban ez a fenti feltételezés nem igazolódik. A válaszadók mintegy fele ugyanis a felsőoktatási és egészségügyi szektorok jövőjét jelölte meg első számú tétnek, a kormány maradását csupán 16 százalék, és ez az arány a kampány végére tovább csökkent, 12 százalékra. A „nem”-táborban mindkét hullámban 3-4 százalékkal kevesebben helyezték ezt a tétet az első helyre. Ez egyben azt is jelenti, hogy a kormánypártok táborában a népszavazás végére a tét jellege szinte teljesen depolitizálódott.

Hangsúlyozandó ugyanakkor, hogy a kormányváltás lehetősége, Orbán Viktor esetleges hatalomra kerülése fontos beszédtema maradt a kampány egész időtartama alatt. Ez a lehetőség elvileg mindkét tábor mozgósíthatta volna. A valóságban azonban csupán az „igen”-tábor egy kisebb része tartotta ezt a kimenetelt valószínűnek. Orbán tehát inkább mint remény jött szóba, és kevésbé mint a félelem forrása, de mindkét jelenség súlya korlátozott maradt.

3.1. A kampányban hivatkozott értékek

Az absztrakt értékek várhatóan kevésbé alkalmasak a szavazás irányának a megbecslésére, mint az adott témákhoz kapcsolódó attitűdök és vélemények, azonban szerepük mégis jelentős lehet, hiszen az értékek a véleményeknél kevésbé képlékenyek és képesek alakítani az utóbbiakat. Elemzéseink azt mutatják, hogy az értékeknek ebben a népszavazásban nem csupán közvetett, hanem némi közvetlen hatásuk is volt. Az online minta tanúsága szerint (3. táblázat) az egyenlőség, szolidaritás, biztonság és erős állam értékei inkább az „igen”-nel szavazókhoz, a verseny, öngondoskodás, kapitalizmus és szabad piac értékei pedig inkább a „nem”-mel szavazókhoz álltak közel. Ez megnyugtató eredmény abban az értelemben, hogy a választási viselkedés értékalapúságát jelzi: a népszavazási döntés egyértelműen bal–jobb értékmegoszlásra alapozódott. Ennek egyetlen érték viselkedése mondott csupán ellent, és ez a szocializmus, melynek nem volt statisztikailag szignifikáns kapcsolata a szavazással. (Ugyancsak semlegesnek bizonyult a stabilitás értéke.)

3. táblázat. Értékek összefüggése (eta) a szavazat irányával

Verseny	„nem ”	,24
Öngondoskodás	„nem ”	,19
Erős állam	„igen ”	,18
Szabadpiac	„nem ”	,17
Kapitalizmus	„nem ”	,16
Egyenlőség	„igen ”	,13
Szolidaritás	„igen ”	,11
Biztonság	„igen ”	,07
Teljesítmény	„nem ”	,05
Változás	„nem ”	,04

A második hullámban nagyjából a fenti értékeket szerepeltettük újra, de immár értékpárokként. A kapcsolatok valamivel szorosabbak voltak, de az irány ugyanaz maradt (l. 4. táblázat). A szocializmus/kapitalizmus értékpár nem kapcsolódott ugyan statisztikailag szignifikáns módon a szavazáshoz, azonban továbbra is egyértelműen egy prokapitalista vs. antikapitalista

szembenállás rajzolódik ki. A „szocializmus” fentebb is megfigyelt furcsa viselkedésének az lehet az oka, hogy nem annyira gazdaságpolitikai értéket, mint a múlt rendszert reprezentálja. Mindenesetre az eredmények azt valószínűsítik, hogy az emberek nem pusztán a zsebük szerint szavaztak.

4. táblázat. Értékpárok összefüggése (eta) a szavazat irányával

Teljesítmény/egyenlőség	„igen ”	,20
Szolidaritás/öngondoskodás	„nem ”	,30
Állam/piac	„nem ”	,26
Biztonság/verseny	„nem ”	,27
Stabilitás/változás	„nem ”	,17

3.2. Pártosság és ideológiai azonosulás

A pártok és kormányok népszerűségének hatását a népszavazások esetén a kutatók „másodrendű hatás”-nak nevezik (Franklin et al. 1995), és alapvetően a kérdéssel kapcsolatos véleményeket várják döntő jelentőségűnek. Ezt a sorrendiséget igazolja, hogy Európában az elmúlt években számos olyan referendum volt, ahol a szavazók pártjuk álláspontja ellen szavaztak (Svensson 2005). Ám Magyarországon 2008-ban a politikai szereplők közül olyan sokan neveztek meg nyíltan a pártok harcát és a kormány legitimitását elsőrendű tétként, hogy joggal vártunk jelentős párthatásokat. Normatív szempontból ez persze problematikus elvárás, hiszen ha a népszavazás egyetlen funkciója a pártok támogatottságának felmutatása, akkor érdemesebb parlamenti választást rendezni.

A pártok iránti attitűdöt egy-egy tízfokú skálával mértük. A skála segítségével a megkérdezettek arra válaszoltak, hogy mennyire valószínű, hogy valaha is az adott pártra szavaznának. A négy nagy parlamenti párt iránti beállítódás erősen összefüggött, a faktorelemzés szerint egy dimenziót alkotott. Ezt a dimenziót, melynek egyik végén a Fideszt, másik végén az MSZP-t és az SZDSZ-t találjuk, kezelhetjük a kérdezettek általános (bal–jobb) pártpreferenciájaként. A pártpreferencia majdnem ugyanolyan szorosan összefüggött a szavazási iránnyal, mint a díjak értékelése. Az eta ,72; ,75; és ,78 volt a három hullám esetében, a logisztikus regresszió Nagelkerke R^2 -e pedig ,62; ,67; és ,72 volt. A pártpreferencia együttmozgása a szavazási szándékkal már csak azért sem meglepő, mert a pártpreferencia és a vizitdíj értékelése között is rendkívül szoros a viszony: a három hullám összevont pártpreferenciája és vizitdíj-értékelése között a Pearson-korreláció ,81 volt. Bár a vizitdíjhoz való viszonyt és a pártpreferenciát ugyanabba a regressziós elemzésbe helyezve a pártpreferencia hatása összezsugorodik, a pártpreferencia szerepét mindenképpen alá kell húzni, hiszen fogalmilag távolabb áll a szavazási preferenciától, s ennek ellenére ugyanolyan szorosan kapcsolódik a szavazáshoz, mint több, a díjakkal kapcsolatos vélemény.

A pártok szavazótábora persze nem volt egyformán egységes a népszavazás kérdésében. Mielőtt ezt elemeznénk, tisztázni kell, hogy mit értünk szavazótábor alatt. Az alábbiakban két különböző meghatározással dolgozom, az egyik szerint a 2006-ban a pártra szavazók alkotják a párt tábort, míg a másik szerint azok, akik jelenleg a pártra szavaznának. A Fidesz esetében nincs különbség a két meghatározás között, gyakorlatilag régi és jelenlegi tábora is „igen”-nel szavazott (a régi tábor 3 százalékának kivételével). Az MSZP régi tábora 28 százalék, a jelenlegiből csupán 7 százalék dezertált. Az SZDSZ esetében pedig a régi táborból 19, a jelenlegiből 11 százalék tekinthető „igen” szavazata miatt belső ellenzéknek. A legnagyobb megosztottság, minden kétséget kizáróan, az MDF esetében mutatkozott: a „régiek” 37 százaléka és az „újak” 43 százaléka „nem”-mel szavazott.

Az internetes mintában tehát a 2006-os baloldali szavazók háromnegyed–egynegyed arányban voltak megosztottak, de a kampánynak kevés jelenlegi baloldalt sikerült átcsábítania.¹⁶ Vagyis arra a kérdésre, hogy a szavazótáboroknak volt-e „igen”-„nem” dilemmája, azt kell mondanunk,

---

¹⁶ A fenti számok persze csak azokra vonatkoznak, akik választottak az „igen” és a „nem” között.

hogy a baloldali pártok egykori szavazótáborában történt némi hezitálás, de a kampány igazán csak a jelenlegi MDF-eseket ejtette gondolkodóba. Miután az ő számarányuk rendkívül alacsony, arra következtethetünk, hogy valóságos dilemma a táborokon belül csak az elmenetel-otthon maradás tekintetében alakult ki.

A népszavazás ideológiai beágyazottságát jelzi, hogy a díjakkal semmilyen logikai kapcsolatban nem álló ideológiai-politikai attitűdökkel is meglehetősen szorosan összefüggött a szavazás iránya (5. táblázat). A rendszerváltás előtt pozícióban lévők hatalomból való eltávolítását szorgalmazó beállítódás például különösen szorosan összefüggött a szavazással, és egyértelműen az „igen”-tábort segítette, az SZDSZ újramelegített antikommunista retorikája ellenére. Ennek megfelelően a vizitdíjjal szembeni attitűdöt ideológiai azonosulásokkal is jól meg lehetett jósolni. A vizitdíj elfogadása negatívan korrelált a jobboldalisággal és a konzervativizmussal is. Az összefüggésben semmi meglepő nincs, mégis érdemes megállnunk egy pillanatra és rácsodálkoznunk: nem sok olyan helyzet fordul elő az európai történelemben, amelyben egy öngondoskodás irányába mutató intézmény ily mértékben válik a baloldaliak sajátjává. A jelenlegi és a rendszerváltás előtti rezsimek összehasonlítására vonatkozó kijelentés tovább erősíti a szemünk előtt kibontakozó ideológiai mintázat hungarikumát: az „igen”-tábor, mely rendkívül erőteljesen antikommunista jellegű, amikor az egykori funkcionáriusok befolyásáról van szó, nosztalgikusabb az 1990 előtti rendszer irányában, miközben a „nem”-párti, baloldali tábor a jobboldali-liberális gazdaságpolitikai értékek mellett a rendszerváltás révén létrejött viszonyokat is inkább magáénak vallja.

5. táblázat. „Hagyományos” politikai attitűdök összefüggése (eta) a szavazat irányával

	„Igen”- vagy „nem”- tábor	Harmadik hullám
Balos pártpreferencia	„nem”	,78
Bal–jobb identifikáció	„igen”	,57 (első

		hullám)
Liberális–konzervatív identifikáció	„igen”	,41 (első hullám)
„Egyetért: El kell távolítani a hatalomból azokat, akik már a rendszerváltás előtt is vezető beosztásban voltak.” (Szemben azzal, hogy „Jobban értenek a kormányzáshoz azok, akik már a rendszerváltás előtt is politikusok voltak.”)	„igen”	,46
„Egyetért: A külföldi tőke beáramlását korlátozni kell, mivel idegen érdekeknek rendeli alá a magyar gazdaságot.” (Szemben azzal, hogy „Nem számít, hogy a tőke magyar vagy külföldi, az a lényeg, hogy segíti a termelést és munkahelyeket teremt.”)	„igen”	,42
„Nyitottság a világra” (szemben a „nemzeti hagyományok”-kal)	„nem”	,36 (második hullám)
„Egyetért: A vallás magánügy, ezért az államnak minél távolabb kell tartania magát az egyházak ügyeitől.” (Szemben azzal, hogy „A társadalom erkölcsi megújulásához szükség van arra, hogy az állam támogassa az egyházakat.”)	„nem”	,34
„Egyetért: Ha a jelenlegi és az 1990 előtti rendszert összehasonlítja, mit mondana, a jelenlegi rendszer sokkal jobb (szemben azzal, hogy rosszabb), mint a rendszerváltás előtti volt.”	„nem”	,34
„Egyetért: Jobban kellene támogatni a határon túl élő magyarokat.” (Szemben azzal, hogy „Már eddig is túl sokat támogattuk a határon túl élő magyarokat.”)	„igen”	,33

A szavazók csoportosíthatók aszerint is, hogy miként osztályozták a bal–jobb skálán magukat és a vízitdíjas gazdaságpolitikát. Az egyszerűbb áttekinthetőség kedvéért a közepet (az 5-ös és 6-os értékeket) kihagyva dichotomizáltam a tízfokú skálákat. A minta 20 százaléka magát vagy a díjat

nem tudta elhelyezni, a maradék megoszlása a következő volt: 25 százalék magát is és a vizitdíjat is inkább baloldalinak, 15 százalék mindkettőt jobboldalinak, 26 százalék magát bal-, a vizitdíjat pedig jobboldalinak, 34 százalék pedig magát jobboldalinak, viszont a vizitdíjat baloldalinak minősítette. Vagyis a baloldaliak nem formáltak karakteres véleményt a vizitdíjas gazdaságpolitika ideológiai jellegéről, míg a jobboldaliak kétharmada baloldalinak tekintette azt. A fent kialakított négyosztatú csoportosítás összefüggött (eta ,5) a szavazás irányával. A 6. táblázat tanúsága szerint a jobboldaliak 10 százalékkal kisebb arányban szavaztak „igen”-nel, ha jobboldalinak gondolták a vizitdíjat, míg a baloldaliak 8 százalékkal nagyobb arányban szavaztak „nem”-mel, ha baloldalinak vélték azt.

6. táblázat. Az vizitdíj minősítése és az önminősítések összefüggése a szavazás irányával (harmadik hullám, a szavazásra való visszaemlékezések alapján, százalék)

	„Nem”	„Igen”
Mindkettő bal	78,5	21,5
Mindkettő jobb	12,8	87,2
Önmaga bal, vizitdíj jobb	70,3	29,7
Önmaga jobb, vizitdíj bal	2,1	97,9
Átlag	33,3	66,7

3.3. Eredményességi várakozások

A népszavazások kezdeményezőinek általában is nagy ellenfele a passzivitás, de ebben az esetben gyakorlatilag nem is létezett más ellenfél. A passzivitásnak sok oka lehet. Ezek közül az egyik az a várakozás, hogy a népszavazás nem lesz eredményes. Ezt a tényezőt azért érdemes kiemelni, mert e vélekedés alakításában a kampányolóknak nagy szerepük lehet. Esetünkben az „igen”-re hajlók már kezdetben 84 százalékban bíztak a népszavazás eredményességében, míg a „nem”-tábor 66 százaléka a kudarcban reménykedett. A kampány (vagy a valóság érzékelése) az

„igen”-ek oldalán érvényesült jobban, a három hét során a mintán belül 6 százalékkal, 61-ről 67-re nőtt azok aránya, akik bíztak az eredményességben. Az „igen”-tábor magabiztosságának növekedését jelzi, hogy a népszavazás előtti napokban már 90 százalékuk számolt az eredményességgel, míg a „nem”-tábor oldalán a kudarcban reménykedők aránya 58 százalékra csökkent. Az utóbbi számokat megfordítva, az eredményességre számítók 77 százaléka hajlott az „igen”-re a szavazás előtti napokban, míg az eredménytelenséget várók között csak 26 százalék.

Az eredményesség képzete a részvétellel is szorosan összefüggött. A kampány elején a távolmaradásukat biztosra ígérők 73 százaléka gondolta azt, hogy nem lesz eredményes a népszavazás, míg a biztos elmenőknek csupán 24 százaléka gondolta ezt. A kampány végére is csak mérsékelten változott (60-20 százalékra) ez az aránypár. A harmadik hullám visszaemlékezéseit alapul véve pedig azt láthatjuk, hogy az eredményességre számítók 80 százaléka ment el szavazni, a többieknek pedig csupán 53 százaléka. A szavazók 75 százaléka gondolta a döntés előtti napokban, hogy a népszavazás eredményes lesz, míg a távolmaradók 53 százaléka hitte azt, hogy nem.

Nyilvánvalóan voltak olyanok, akik eredményességi várakozásaikhoz igazították választási viselkedésüket, és olyanok is, akik vágyaikat vetítették a becsléseikre. A hiedelmek és a szavazási viselkedés együttmozgását a két jelenség együttesen magyarázza. A projekció, a vágyaknak az eredményességi várakozásokra való vetítése ugyanakkor ebben a magasan iskolázott és tájékozott mintában valószínűleg kisebb lehetett, mint a népesség egészében.

3.4. Összetett modellek

Az eddigiekben csupán kétváltozós összefüggéseket vizsgáltam, márpedig megtörténhet, hogy egyéb változókra kontrollálva sok eddig elemzett kapcsolat jelentéktelennek bizonyul vagy ellentétbe fordul át. A kontroll kedvéért, továbbá az átfogó magyarázat kialakítása érdekében a fenti változókat hat csoportra osztottam, és regressziós modellekben független változóként alkalmaztam. Az első elem a hagyományos, kulturális bal–jobb irányultság, öt fentebb elemzett attitűd-item (a rendszerváltás előtti elit eltávolítása, a külföldi tőke korlátozása, a nemzeti

hagyomány preferálása, a vallás erősítése, a határon túliak támogatása) főkomponense.¹⁷ A főkomponens-elemzés egyetlen faktort eredményezett, mely az itemek varianciájának 43 százalékát őrizte meg. A második elem a kapitalista kontra antikapitalista orientációt kifejező négy értékpár főkomponense volt (teljesítmény/egyenlőség, szolidaritás/öngondoskodás, állam/piac, biztonság/verseny, 51 százalékos varianciamagyarázattal). A harmadik a két népszavazás-ellenességet kifejező itemre épült („A parlamentnek, és nem a népszavazásnak kellene döntenie ilyen kérdésekben” és „A népszavazás csak a kormánypártok és az ellenzék hatalmi játéka”). Miután mindkét kijelentés szerepelt az első két hullámban, ezért négy item közös, 65 százalékot magyarázó főkomponensét vonhattuk be az elemzésbe. Az eredményességi várakozást a két hullámban feltett azonos kérdés főkomponense (80 százalékos varianciamagyarázat) képviselte. A modell ötödik eleme a pártpreferencia, ami a három hullámbal–jobb pártpreferenciás faktorának összevonásából keletkezett. Végül a kormányváltással kapcsolatos várakozást két hullám két itemének („Az igenek győzelme a népszavazáson kormányváltást eredményezhet”, „Az igenek győzelme Orbán Viktor hatalomra kerülését eredményezheti”) közös faktora (mely az eredeti információ 73 százalékát tömörítette) reprezentálta. A függő változó a szavazás iránya volt.

Az összetett modell vizsgálata segíthet abban, hogy kiderítsük, kikre jellemző inkább a pártos, és kikre a népszavazás tárgyát figyelembe vevő szavazat. A pártokkal kapcsolatos beállítódás elviekben azokat is vezérelheti szavazatuk alakításában, akiknek nincs ismeretük a népszavazás tárgyául szolgáló kérdésben. Ebben az esetben a pártpreferencia a gondolatmankók (*cues*, *heuristics*) szerepét tölti be (Tóka 2001).

A 7. táblázatban szerepelnek a három hullámban lefuttatott logisztikus regressziók legfontosabb mutatói. A b és Exp (b) értékeiből következtethetünk a független változók hatásának nagyságára, a Nagelkerke R^2 és a helyesen előre jelzett esetek aránya pedig az egész modell magyarázóerejét jelzik. Az első két hullám vonatkozásában azt tudjuk bemutatni, hogy hogyan voltak magyarázhatók a szavazási szándékok, míg a harmadik hullámban már a tényleges szavazásra való visszaemlékezést lehet elemezni.

---

¹⁷ Ahogy látható, a független változók különböző hullámokban szereplő kérdésekből álltak össze. Felépítésükkor lényegében egyetlen integrált mintának tekintetem a három hullámot. Erre azért volt szükség, hogy egy stabil modell magyarázó erejét szembesíthessem a három hullám szavazati preferenciáival.

7. táblázat. A szavazás irányának logisztikus regressziója a vizitdíjjal kapcsolatban nem lévő változókkal (mindhárom hullám)*

	1. hullám			2. hullám			3. hullám		
Nagerkerke R ²	,76			,82			,83		
Helyesen előre jelzett esetek aránya	89,5			91,2			92,5		
	b	S. E.	Exp (b)	b	S. E.	Exp (b)	b	S. E.	Exp (b)
Pártpreferencia	– 1,39	0,10	0,25	– 1,76	0,12	0,17	– 2,01	0,15	0,13
Népszavazás-ellenesség	– 0,81	0,10	0,44	– 0,87	0,11	0,42	– 0,85	0,14	0,43
Eredményességi várakozás	0,59	0,07	1,80	0,79	0,08	2,20	0,53	0,11	1,70
Kulturális bal–jobb	– 0,48	0,10	0,62	– 0,57	0,11	0,57	– 0,44	0,14	0,64
Kormányváltás várása	0,36	0,09	1,43	0,39	0,10	1,48	0,45	0,13	1,57
Antikapitalista értékek	– 0,33	0,08	0,72	– 0,42	0,09	0,66	– 0,44	0,11	0,64
Konstans	0,36	0,07	1,43	0,30	0,08	1,35	0,72	0,11	2,06

* Minden b érték szignifikáns a ,01-os szinten.

Az első hullámban a modell a szavazatok 89 százalékát jelezte jól előre, a harmadik hullámban pedig már majdnem 93 százalékát. A modell magyarázó ereje tehát rendkívül nagy volt, különösen figyelembe véve, hogy a független változók között semmilyen díjjal kapcsolatos attitűd nem szerepelt.

A pártpreferencia közvetlen hatása volt mindvégig a legnagyobb. Azt leszakadva követte a népszavazás-ellenesség, majd az eredményességi várakozások. Végül gyakorlatilag azonos súllyal következtek a kulturális bal–jobb, a kormányváltás várása és az antikapitalista értékek.

A pártosság ereje folyamatosan és jelentősen nőtt a kampány során. Kevésbé meredeken, de növekedett a kormányváltás várásának, az antikapitalista értékeknek, a népszavazás-ellenességnek és az antikapitalizmusnak a súlya is. Az eredményességi várakozások és a kulturális bal–jobb a második hullámban, a népszavazás előtti napokban érték el legnagyobb jelentőségüket. A visszaemlékezések szerint azonban az eredményességi várakozások végül viszonylag szerény önálló szerepet játszottak.

Az együtthatók azt mutatták, hogy a kulturális bal–jobb és az antikapitalista értékek közvetlen hatása mérsékelt volt. Azonban e két változónak komoly szerepe lehetett a pártpreferencia kialakításában is (ketten együtt a pártpreferencia 45 százalékát magyarázzák), ezért jelentőségüket nem szabad alábecsülni. A pártpreferencia viszont nyilván hatott a további három változóra, ezért valóságos jelentősége még az együtthatók által érzékeltettnél is nagyobb.

Összességében fontos aláhúzni, hogy a népszavazás tárgyával kapcsolatban nem álló tényezők magyarázóereje a kampány során nem csökkent. A kezdetben zsigeri pártszimpátiák alapján reagáló, majd a felvilágosító viták hatására politikai-ideológiai kötöttségeitől megszabaduló szavazó fehér hollónak számított. A tipikus szavazó egyre inkább összhangba hozta párt- és egyéb preferenciáit.

A vizitdíj tízfokú értékelését nem szerepeltettük a fenti modellekben, mivel annak az összefüggése a vizitdíjról való szavazással túlságosan is kézenfekvő. Egy teljes modellnek azonban ezt a tényezőt is tartalmaznia kell. A kibővített elemzés eredményeit a 8. táblázat mutatja meg. Mint várható volt, a vizitdíj értékelése nagy hatást tett a szavazás irányára, és a korábban szerepeltetett független változók súlya csökkent. A pártpreferencia a második, a népszavazás-ellenesség a harmadik helyre került. Mindhárom hullám esetében inszignifikánsnak bizonyult a kapitalista–antikapitalista értékek szerepe, a harmadik hullámban pedig a kulturális bal–jobb és az eredményességi várakozások csúsztak át az inszignifikáns tartományba. Vagyis a fentebb elemzett kétváltozós kapcsolatok többsége a számos változóra kontrollált modellben megőrizte jelentőségét.

8. táblázat. A szavazás irányának logisztikus regressziója (teljes modell, mindhárom hullám)*

	1. hullám			2. hullám			3. hullám		
Nagerkerke R ²	,86			,91			,89		
Helyesen előre jelzett esetek aránya	93,5			95,7			95,4		
	b	S. E.	Exp (b)	b	S. E.	Exp (b)	b	S. E.	Exp (b)
Vizitdíj-értékelés	– 2,87	0,17	0,06	– 3,40	0,22	0,03	– 2,77	0,22	0,06
Pártpreferencia	– 0,30	0,14	0,74	– 0,71	0,16	0,49	– 1,20	0,19	0,30
Népszavazás-ellenesség	– 0,46	0,13	0,63	– 0,50	0,16	0,61	– 0,46	0,18	0,63
Eredményességi várakozás	0,27	0,09	1,31	0,58	0,12	1,79			
Kulturális bal–jobb	– 0,26	0,13	0,77	– 0,36	0,15	0,70			
Kormányváltás várása	0,30	0,11	1,35	0,34	0,13	1,40	0,34	0,15	1,41
Konstans	0,54	0,10	1,72	0,48	0,12	1,62	1,01	0,14	2,74

* Minden b érték szignifikáns a ,05-os szinten.

A vizitdíj értékelésének a modellen belüli szerepe az első és a második hullám között erősödött, azonban a szavazásra való visszaemlékezések szerint (harmadik hullám) jelentősége végül kisebb lett, mint ahogy azt az első hullámok adatai alapján várni lehetett. A pártosság ereje viszont folyamatosan nőtt, bár a vizitdíj értékelésének súlyát nem érte el. A népszavazás-ellenesség és a kormányváltással kapcsolatos várakozás súlya szilárdnak bizonyult, de az előbbi a második, az utóbbi a harmadik hullámban érte el a legmagasabb értékét. A teljes modell is azt mutatja, hogy az eredményességi várakozásnak kiemelkedő volt a szerepe a népszavazás

előestéjén megfogalmazott szavazási előrejelzések vonatkozásában, de a harmadik hullám adatai szerint a szavazat alakításában végül marginális jelentőségű volt.

4. Tájékozottság, érdeklődés és döntéshozatali logika

Kötetünk egy másik részében Larry LeDuc röviden bemutatja John R. Zaller modelljét, melyben a választói döntés a beállítottságok (pártidentitás, értékek, ideológiai hovatartozás stb.) és az adott témához kapcsolódó információk, érvek kombinációjaként alakul ki. A deliberáció kritériumának az utóbbi tényezők túlsúlya felel meg, bár a gondolatmankó-logika azt sugallja, hogy kevés információval is hozhat valaki helyes döntést, ha például az érdekeit jól képviselő pártra hallgat. A gondolatmankó-logika alapján azt is várhatnánk, hogy minél inkább képes valaki megfontolt döntésre saját erejéből, annál kevésbé lesz szüksége a pártokra. Vagyis a pártosság inkább a kevésbé iskolázott, tájékozott vagy érdeklődő szavazók döntéseit fogja dominálni. Ugyanakkor Zaller modelljéből ilyen lineáris kapcsolat nem következik. Ő egy bonyolultabb viszonyrendszert vázol fel: egyrészt ahhoz, hogy az adott témával kapcsolatos érvek számítsanak, szükség van az irántuk való érdeklődésre és tájékozottságra, másrészt azonban a tájékozottság a feltétele annak is, hogy valaki észrevegye, hogy egy adott érv a beállítottságával szemben áll. Ha pedig ez utóbbi megtörténik, akkor a tipikus reakció az adott érv vagy információ elutasítása a szofisztikált szavazók esetében is.¹⁸

Az empirikus irodalom is meglehetősen megosztott ezen a téren. Mark Franklin (2002) például úgy találta, hogy a pártok hatása kisebb azokon a népszavazásokon, amelyeknél az adott kérdéstről több információ áll rendelkezésre. Shaun Bowler és Todd Donovan (1998) azonban arra következtetett, hogy az elit iránymutatása éppenséggel a tájékozottak számára fontosabb.

Hogy az ismert vitában állást lehessen foglalni, az alábbiakban összehasonlítom a mintánkon belüli „elit” és a „közemberek” döntéshozási struktúráját. A fentebb elemzett teljes modellből a pártpreferencia és a kulturális bal–jobb irányultság jelent olyan beállítottságot, amit az adott kontextusban gondolatmankónak tekinthetünk. A népszavazás-ellenesség, a kormányváltás iránti várakozás és az eredményességi várakozás nem tartoznak ugyan a népszavazás témájához, de

---

¹⁸Számos egyéb körülmény, így például az érvek komplexitása is, szerepet játszhat a kapcsolatban.

figyelembevételük a népszavazással kapcsolatos racionális kalkuláció része lehet. (Bár mint jeleztük, az eredményességi várakozások projekciók is lehetnek.) A vizitdíj értékelése ugyancsak az érvelésen alapuló, racionális modellbe simul bele, de azon belül, normatív szempontból, kitüntetett szerepe van: ha a hatás kicsi, akkor a népszavazás eredménye nem az adott kérdésben meglévő álláspontokat tükrözi, és ennyiben tartalmi legitimitása megkérdőjelezhető.

A szofisztikáltságot négy módon operacionalizáltam: az iskolázottsággal (felsőfokú végzettség vagy nem), a politikai érdeklődéssel és a népszavazási kampány iránti érdeklődéssel (az ötfokú skálán a negyedik és ötödik fokozat – érdeklődik és nagyon érdeklődik – szembeállítva a többivel). Nagyjából a minta fele-fele tartozott a „felső” és „alsó” rétegbe mindhárom esetben. A negyedik változó a tájékozottság volt. Ezt három kérdéssel mértük: mit jelent az „igen” és mit a „nem” szavazat, ügödöntő vagy véleménynyilvánító-e a népszavazás, és hogy hány millió szavazatra lesz szükség az eredményességéhez. A minta 8 százaléka nem tudta, hogy mit jelent az „igen” és mit a „nem” szavazat, egyharmada úgy vélte (hibásan), hogy a népszavazás csak véleménynyilvánító jellegű lesz, és csak kétharmada becsülte meg jól az érvényességhez szükséges létszámot (a körülbelül 2 millió szavazatot). Csupán 3 százalék rontotta el mindhárom kérdést, de 63 százalék adott hibás választ a kérdések valamelyikére, vagy mondta azt, hogy nem tudja. A mindhárom kérdésre helyesen válaszolókat tekinthetjük nyugodt szívvel tájékozott szavazóknak, egyfajta elitnek. A kérdés tehát az, hogy az ő szavazatuk más alapon nyugszik-e, mint a kevésbé tájékozottaké. Az alábbi vizsgálatokat, az egyszerűség kedvéért, csupán a harmadik hullámra, a valódi szavazásra való visszaemlékezésre végzem el.

Először nézzük a tájékozottságot és az iskolázottságot, mely két változó azt hivatott jelezni, hogy mennyiben kész valaki kognitív szempontból a mérlegelő döntéshozatalra (9. táblázat)! A vizitdíj értékelésének súlya nemigen különbözött az alsó és felső¹⁹ rétegekben. Azonban a pártosság és a népszavazással kapcsolatos beállítódás egyértelműen nagyobb szerepet játszott az eliten belül, a kevésbé tájékozottak esetében pedig a kormányváltással kapcsolatos attitűd is megjelent magyarázó tényezőként.

---

¹⁹ Nem szabad persze elfelejtenünk, hogy egy eleve iskolázott, érdeklődő, tájékozott mintán belüli felosztásról van szó.

9. táblázat. A szavazás irányának logisztikus regressziója (teljes modell, iskolázottság és tájékozottság szerint csoportosítva, a harmadik hullám adatai)*

	Tájékozottság						Iskolázottság					
	+			–			+			–		
Nagerkerke R ²	93			88			91			89		
Helyesen előre jelzett esetek (%)	96,6			95			95			95,5		
	b	S. E.	Exp (b)	b	S. E.	Exp (b)	b	S. E.	Exp (b)	b	S. E.	Exp (b)
Vizitdíj-értékelés	– 2,62	0,43	0,07	– 2,61	0,29	0,07	– 2,82	0,35	0,06	– 2,88	0,31	0,06
Pártpreferencia	– 1,67	0,41	0,19	– 1,13	0,24	0,32	– 1,70	0,30	0,18	– 0,96	0,26	0,38
Népszavazás-ellenesség	– 0,99	0,37	0,37				– 0,76	0,26	0,47			
Kormányváltás várása				0,46	0,20	1,59						
Eredményességi várakozás							– 0,42	0,21	0,66	0,48	0,19	1,62

* Minden b érték szignifikáns a ,05-os szinten.

Az érdeklődés dimenziójában (10. táblázat) a vizitdíj értékelése egyértelműen a közömbösök esetében függ össze szorosabban a szavazat irányával. A pártosságnak és a népszavazás-ellenességnek újfent az elitmodellben van döntő szerepe, a kormányváltással kapcsolatos

várakozás pedig ez esetben az egyik „elitesoportnál”, a kampány iránt érdeklődőknél jelent meg a magyarázó modellben. A közömbösebbek esetében gyenge, de szignifikáns kapcsolat mutatkozott a kulturális bal–jobb irányultság és a szavazás között is.

10. táblázat. A szavazás irányának logisztikus regressziója (teljes modell, kampány- és politika iránti érdeklődés szerint csoportosítva, harmadik hullám)*

	Kampányérdeklődés						Politikai érdeklődés					
	+			–			+			–		
Nagerkerke R ²	92			86			92			85		
Helyesen előre jelzett esetek (%)	97			93,5			96,6			93,5		
	b	S. E.	Exp (b)	b	S. E.	Exp (b)	b	S. E.	Exp (b)	b	S. E.	Exp (b)
Vizitdíj-értékelés	– 2,69	0,34	0,07	– 2,99	0,32	0,05	– 2,73	0,30	0,07	– 2,93	0,36	0,05
Pártpreferencia	– 1,27	0,29	0,28	– 1,03	0,25	0,36	– 1,55	0,29	0,21	– 0,88	0,26	0,41
Népszavazás-ellenesség	– 0,88	0,29	0,42				– 0,75	0,27	0,47			
Kormányváltás várása	0,66	0,26	1,94									
Kulturális bal–jobb				– 0,59	0,24	0,55				– 0,60	0,28	0,55

* Minden b érték szignifikáns a ,05-os szinten.

Az elit gondolkodásmódját mindegyik esetben sikeresebben lehetett rekonstruálni. Ennek fő oka az volt, hogy a pártosság és a népszavazással szembeni attitűd az elit kalkulációjában minden esetben nagyobb szerepet játszott. Amennyiben a pártpreferenciát gondolatmankónak tekintjük, akkor ahhoz a paradoxnak hangzó eredményhez jutunk, hogy ezt a mankót az önállóan járnai tudók veszik leginkább igénybe. Valószínűleg azonban a fordított megfogalmazással közelebb kerülünk a valósághoz: a közélet iránt kevésbé érdeklődők más típusú mankókat használnak, ha egyáltalán veszik a fáradságot arra, hogy állást foglaljanak.

Zaller (1992) valamint Richard Lau és David Redlawsk (2001) nyomán spekulálhatnánk, hogy a kevésbé tájékozottaknál azért volt kisebb a párthatás, mert ők kevésbé látták a kapcsolatot a pártok és a népszavazás között. Az esetünkben azonban gyakorlatilag mindenki meg tudta mondani, hogy milyen erők állnak a népszavazás két oldalán,²⁰ ez tehát nem jó magyarázat. Inkább arról lehet szó, hogy a magyar pártok a társadalmi elit törésvonalait követik szorosabban, és ezért ennek az elitnek a gondolkodásában mutatható ki leginkább a pártok hatása. E mellett a specifikus magyarázat mellett pedig utalhatunk a választási viselkedés irodalmának régi megállapítására is, mely szerint az iskolázott elit ideológiai és politikai koherenciája minden esetben meghaladja az átlagpolgárokét.

5. Következtetések

A fenti elemzések megmutatták, hogy az online mintában a népszavazás kérdésében szilárd attitűdök és álláspontok léteztek. A kampány során bekövetkezett egyéni szintű változások sem voltak drámaiak, azonban a részvétel tekintetében nagyobb elmozdulást találtunk, mint az „igen”-„nem” megoszlás vonatkozásában, a népszavazás tétjét pedig rövid időszak elteltével is nagyon különbözőképpen ítélték meg az emberek. A mintán belül a „nem”-tábor szája íze szerint alakult a díjak megítélésének változása, azonban nagymértékben sújtotta őket táboruk növekvő passzivitása. Annyiban viszont előnyben voltak, hogy népszavazás-ellenes beállítódásukat az általános politikaellenességre építhették.

---

²⁰ Az „alsóbb” csoportokban csak 2–3 százalékkal többen nem tudták, hogy hol állnak a főbb pártok a vizitdíj esetében, és akik válaszoltak, azok lényegében ugyanúgy minősítették a pártokat, mint ahogy a „felsőbb” csoportok.

A népszavazás értékek csatáját is hozta, bár a végső, számos változót integráló modellben az ideológiai változók hatása már nem volt kimutatható. Értékek vonatkozásában klasszikus bal–jobb vagy liberális–konzervatív szembenállásról beszélhetünk. Azonban ebben az esetben a baloldaliaknak és liberálisoknak tekinthetők a jobboldali gazdaságpolitikai értékeket karolták fel, a jobboldaliaknak nevezettek pedig a baloldaliakat. A kulturális kérdésekben azonban az „igen”-táborra klasszikus jobboldali, a „nem”-é pedig klasszikus baloldali párt szavazótáborára emlékeztetett.

„Gyurcsány bűne” és a bal–jobb pártpreferencia majdnem ugyanannyira megosztotta a népszavazási választóvonal két oldalán állókat, mint a vizitdíjhoz való viszony, azonban a kormányváltást kevesen látták komoly lehetőségnek. A népszavazás várható eredményességével kapcsolatos várakozások ugyancsak szorosan összefüggtek a szavazás irányával és a részvételi hajlandósággal.

A szavazatok szórását hat elemből álló modellünk (pártpreferencia, kulturális bal–jobb, antikapitalista értékek, népszavazás-ellenesség, kormányváltás várása, eredményességi várakozás) igen jól magyarázta. Vagyis lehetséges volt a népszavazás tárgyára való utalás nélkül is előre jelezni a szavazatok irányát. A (vizit)díj értékelését is magában foglaló modellünknek pedig sikerült az esetek majdnem 100 százalékát helyesen előre jelezni.

Amennyire ezt adataink alapján megítélhettük, a pártosság súlya nőtt, a (vizit)díj megítélésének szerepe csökkent a kampány előrehaladtával, bár az utóbbi jelentősége mindvégig megelőzte az előbbiét. Azok számára tehát, akik a kampánytól azt várták, hogy az érvek hatását felerősítse, az online minta vizsgálata csalódást keltő üzenetet hordoz. Talán ha hosszabb lett volna a kampány, több esély nyílt volna a konkrét szektorok megítéléséből kiinduló szavazásra, bár Joan Font és Elisa Rodriguez Ortiz (2007) arra figyelmeztet, hogy túlságosan elhúzódó és bonyolult viták szintén arra készíthetik a szavazókat, hogy különböző gondolatmankókat, így pártajánlásokat vegyenek figyelembe.

A népszavazások hívei gyakran abban reménykednek, hogy a népszavazások autonóm teret, a politika mindennapi hullámveréséből kiemelkedő szigetnek képeznek, amelyben egy adott kérdéssel kialakított vélemények számítanak csupán. Ezt az optimista várakozást látszik cáfolni az ismeretszint és az érdeklődés szerinti összehasonlítás is. Minél többet tudott valaki, minél jobban érdeklődött a politika és a kampány iránt, és minél iskolázottabb volt, annál inkább

összhangba került álláspontja a pártpreferenciájával. Az érdeklődők csoportja nem inkább, hanem kevésbé tette függővé a vizitdíjról való szavazatát a vizitdíjról való véleményétől. A jelek szerint a kampány dinamikája és a politikába való integráltság elmélyülése egyaránt a párthatárok erősödését eredményezte.

Irodalom

- Bowler, Shaun – Donovan, Todd 1998. *Demanding choices. Opinion, voting and direct democracy*. Ann Arbor, The University of Michigan Press.
- Font, Joan – Rodriguez Ortiz, Elisa 2007. *Intense but Useless? Public Debate and Voting Factors in Two Referendums in Spain*. Paper prepared for the ECPR Joint Sessions, Helsinki, May 7–12, 2007. Workshop 18. „Referendums and initiatives: supplementing or undermining representative democracy”.
- Franklin, Mark – van der Eijk, Cees – Marsh, Michael 1995. Referendum Outcomes and Trust in Government: Popular Support for Europe in the Wake of Maastricht. *West European Politics*, 18. (3.), 101 – 117.
- Franklin, Mark N. 2002. Learning from the Danish case: a comment on Palle Svensson’s critique of the Franklin thesis. *European Journal of Political Research*, 41. (6.), 751–757.
- Lau, Richard R. – Redlawsk, David P. 2001. Advantages and Disadvantages of Cognitive Heuristics in Political Decision Making. *American Journal of Political Science*, 45. (4.), 951–971.
- LeDuc, Lawrence 2002. Referendums and Elections: How Do Campaigns Differ? In Farrell, David M. – Schmitt-Beck, Rüdiger (szerk.). *Do Political Campaigns Matter? Campaign Effects in Elections and Referendums*. London, Routledge. 145–162.
- Svensson, Palle 2005. *The European Referendum Experience in Western Europe*. Paper prepared for the panel on „Direct Democracy in Europe – comparative and transnational perspectives”, 3rd ECPR Conference, Budapest, 8–10 September.
- Tóka Gábor 2001. A szavazói magatartás kutatása. *Politikatudományi Szemle*, 10. (3.), 105–130.

Zaller, John R. 1992. *The Nature and Origins of Mass Opinion*. Cambridge, Cambridge University Press.